დმანისის შუა საუკუნეების სამაროვანი - მიმდინარე კვლევები და პერსპექტივები

ქეთევან წიგნაძე

სამაგისტრო ნაშრომი წარდგენილია ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მეცნიერებათა და ხელოვნების ფაკულტეტზე არქეოლოგიის მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მინიჭების მოთხოვნის შესაბამისად

პროგრამა: არქეოლოგია

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ჯიმშერ ჩხვიმიანი, არქეოლოგიის დოქტორი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თბილისი, 2025 წელი

ვარ რა წარმოდგენილი სამაგისტრო ნაშრომის ავტორი, ვაცხადებ, რომ ნაშრომი წარმოადგენს ჩემს ორიგინალურ ნამუშევარს და არ შეიცავს სხვა ავტორების მიერ გამოქვეყნებულ, გამოსაქვეყნებლად გადაცემულ თუ დასაცავად წარდგენილ მასალებს, რომელიც ჩემს ნაშრომში არ არის მოხსენიებული ან ციტირებული სათანადო წესების შესაბამისად.

ქეთევან წიგნაძე

2025 წელი

რეზუმე

წარმოდგენილი ნაშრომი ეძღვნება დმანისის შუა საუკუნეების სამაროვნის კვლევების წარმოჩენას. იგი მიზნად ისახავს როგორც უკვე განხორციელებული ისტორიულ-არქეოლოგიური კვლევების შედეგების ანალიზს, ასევე, ნაშრომში ყურადღებაა გამახვილებული სამეცნიერო მიმართულებების განსაზღვრაზე, რომლებიც აუცილებელია არსებული სამაროვნის კომპლექსური შესწავლისთვის. ამ თვალსაზრისით განხილულია, გზები და შესაბამისი მეთოდოლოგიური მიდგომები. ნაშრომი მიზნად ისახავს დმანისის, როგორც შუა საუკუნეების საქართველოს განსაკუთრებულად მნიშვნეოვანი ქალაქური ურბანული ცენტრის, ისტორიულ-კულტურული წარსულის წარმოჩენას და კვლევების შემდგომ ეტაპზე კვლევითი პერსპექტივების განსაზღვრას.

ჩვენთვის ცნობილია, რომ არქეოლოგიური კვლევები დმანისის შუა საუკუნეების ნაქალაქარზე ჯერ კიდევ ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივითა და ლევან მუსხელიშვილის უშუალო ხელმძღვანელობით ჯერ კიდევ XX საუკუნის 30-იან წლებში დაიწყო. ამის შემდეგ, სისტემატიური კვლევები დმანისის ნაქალაქარზე, შედარებით მოგვიანებით, XX საუკუნის 60-იან წლებში განახლდა და დღემდე გრძელდება.

მიუხედავად იმისა, რომ დმანისის სამაროვანზე არქეოლოგიური კვლევები ზემოხსენებულ პერიოდში განსაზღვრული პერიოდულობით ტარდებოდა, სხვადასხვა სამეცნიერო ასპექტები ჯერ კიდევ დამატებით შესწავლას, ხოლო არსებული მონაცემები ერთგავარ შევსებას საჭიროებს. წარმოდგენილი ნაშრომიც ამას ემსახურება, მასში წარმოდგენილი და განხილულია დმანისის შუა საუკუნეების სამაროვნის უახლესი არქეოლოგიური კვლევის შედეგები.

ნაშრომში შევეხებით დმანისის სამაროვანიდან მომდინარე ქართულწარწერიან, სომხურ და არაბულწარწერიან საფლავის ქვებს. მათ შორის განვითარებული შუა საუკუნეების ხანის ქართულწარწერიანი საფლავის ქვების იშვიათობისა და

უნიკალურობის საკითხს. ანალიტიკური ნაწილი დაეთმობა ამ წარწერების აღმოჩენით მიღებული შედეგების განხილვას და მათი ინტერპრეტაციის მცდელობას.

ნაშრომში მსჯელობა გვექნება დმანისის, როგორც შუა საუკუნეების მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ცენტრის განვითარების პარალელურად ქალაქის მოსახლოების ეთნიკურ-რელიგიურ ცვილებებსა და ტენდენციებზე. ფაქტია, რომ დმანისში არსებული მრავალფეროვანი ეთნიკურ-კონფესიური გარემო მკაფიოდ აისახა დამნისის სამაროვნის იერსახეზე. ასევე, სხვადასხვა ეთნიკურ-რელიგიურად მრავალფეროვანი მოსახლეობის თანაარსებობა ვლინდება ასევე არქიტექტურულ ძეგლებში – ქრისტიანულ ტაძრებში, მეჩეთებში და ა.შ. რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს ქალაქის მულტიკულტურულ ხასიათზე.

ნაშრომის ერთ-ერთი მიზანია წარმოაჩინოს და გააძლიეროს დმანისის, როგორც შუა საუკუნეების ქალაქის აღქმა, გადმოსცეს რა მისი კულტურული მნიშვნელობაის მასშტაბი.

აღსანიშნავია, რომ ნაშრომი შეიცავს დმანისის სამაროვნისა და ნაქალაქარის ძეგლებზე 2020–2021 წლებში განხორციელებულ კვლევათა შედეგებს, რომელშიც ავტორი უშუალოდ მონაწილეობდა.

საკვანძო სიტყვები: დმანისი, შუა საუკუნეების დმანისი, დმანისის სამაროვანი, ქართულ, არაბულ, სომხურწარწერიანი საფლავის ქვები, ისლამური მემორიალური ძეგლები, ქრისტიანული მემორიალური ძეგლები, სამარხეული ინვენტარი/სამკაული.

RESUME

This paper is dedicated to the exploration of the medieval cemetery of Dmanisi, aiming to present the results of previously conducted historical and archaeological research, as well as to outline future scholarly directions necessary for the comprehensive study of the site. In this context, the paper discusses both the methodological approaches and possible pathways that would support a deeper understanding of the cemetery's complex structure. One of the key objectives is to highlight the historical and cultural significance of Dmanisi as a prominent urban center in medieval Georgia and to delineate the research perspectives for subsequent stages of investigation.

Archaeological interest in the medieval settlement of Dmanisi dates back to the 1930s, initiated by Ivane Javakhishvili and carried out under the direct supervision of Levan Muskhelishvili. Systematic excavations resumed in the 1960s and have continued into the present day. Despite the periodic nature of archaeological work on the Dmanisi cemetery throughout these decades, various academic aspects remain understudied, and existing data require further elaboration and supplementation. The present study is intended to contribute to this endeavor by presenting and analyzing the most recent findings related to the cemetery's medieval context.

The paper examines gravestones bearing Georgian, Armenian, and Arabic inscriptions discovered at the Dmanisi burial ground, with particular emphasis on the rarity and uniqueness of the Georgian-inscribed medieval tombstones. The

analytical section is devoted to assessing the scholarly implications of these discoveries and offering interpretations of their historical context.

Furthermore, the study addresses the ethnic and religious transformations of Dmanisi's population in the Middle Ages, which occurred in parallel with the city's development as a vital commercial, economic, and cultural hub. It is evident that the multicultural and multi-confessional character of the town is clearly reflected in the visual and structural composition of the cemetery. The coexistence of diverse communities is also visible in the city's architectural heritage — including Christian churches, mosques, and other religious structures — reaffirming the city's cosmopolitan identity.

One of the central goals of this paper is to contribute to the perception of Dmanisi not only as a prehistoric site associated with early human discoveries but also as a vibrant and significant urban center of the medieval period, whose cultural scope and complexity deserve greater scholarly attention.

It should also be noted that this study incorporates findings from archaeological research conducted on the Dmanisi cemetery and surrounding settlement during the years 2020–2021, in which the author was directly involved.

Keyword list: DMANISI, medieval DMANISI, DMANISI tombs, tombstones with Georgian, Arabic and Armenian inscriptions, Islamic memorial monuments, Christian memorial monuments, Burial inventory/jewelry.